

Vereniging voor Terpenonderzoek

VAN WIERDEN EN TERPEN

Nieuwsbrief nummer 22 (november 2017)

Inhoudsopgave

Pilot Veldkarteringen op terpen maakt doorstart	p.1
Rubriek Nieuwe Leden: Eddy van der Tuin	p.5
Beknopt Reisverslag Noord-Friesland 2016: Halligen revisited	p.6
Het nieuwe MuzeeAquarium	p.7
Verslag van de excursie naar Noord-Holland op 28-10-2017	p.8
Jaarverslag Vereniging voor Terpenonderzoek 2016	p.10
Personalia	p.13
Verenigingswinkel	p.15

Pilot Veldkarteringen op terpen maakt doorstart

Trijneke Sibma

Het Terpencentrum van het Groninger Instituut voor Archeologie is in 2015, in opdracht van de provincie Fryslân, gestart met een pilotproject gericht op archeologische veldkarteringen (surveys): het systematisch afzoeken van akkers op terpen naar archeologische vondsten (figuur 1). In 2017 worden in het kader van deze pilot opnieuw enkele veldkarteringen uitgevoerd in het terpengebied.

Achtergrond

Een belangrijk doel van de Pilot Veldkarteringen is het verzamelen van een dataset die gebruikt kan worden voor verder onderzoek. De veldkartering is een relatief goedkope methode om in korte tijd grote te arealen te onderzoeken en leent zich er daarom goed voor om terpen en terpenclusters met elkaar te vergelijken. Met name het onderzoek aan aardewerk is in dit opzicht interessant. Aardewerk kan iets vertellen over de bewoningsgeschiedenis van een terp, maar ook over de plaats van een terp in handels- en uitwisselingsnetwerken. Door middel van de analyse van aardewerkscherven kunnen de productiecentra van importaardewerk worden achterhaald.

Figuur 1. Vondsten tijdens de veldkartering te Wijnaldum-Tjitsma 2016 worden verzameld door Marco Bakker (foto: T. Sibma)

Op grond van opgravingen, historische bronnen en de analyse van vondsten die door middel van metaaldetectie zijn gevonden, is gebleken dat de terpbewoners in de vroege middeleeuwen contacten onderhielden met het Frankisch gebied maar ook met de Angelsaksische en Scandinavische wereld (zie o.a. Nicolay 2014). Uit dit onderzoek kwam bovendien naar voren dat noordelijk Westergo, met als centrum Wijnaldum, een belangrijke plek moet zijn geweest in dit handel- en uitwisselingsnetwerk.

Om het bronnenbestand in het kader van bovengenoemd onderzoek op relatief eenvoudige wijze te verbreden, is de veldkartering een geschikte methode. Het onderzoek aan het verzamelde aardewerk van verschillende terpen in noordelijk Westergo, en van terpen buiten dit gewest, kan meer informatie opleveren over de aard en de omvang van de vroegmiddeleeuwse handel in het terpengebied (zie ook Kaspers & Sibma in voorbereiding).

Een tweede doel van het veldkarteringsproject is beleidsmatig. Een veldkartering is een non-destructieve onderzoeksmethode die zich goed leent om terpen te monitoren die onder een akker liggen en door ploegwerkzaamheden aan sluipende aantasting onderhevig zijn. Aan de grootte van scherven, de mate van oppervlakteverwerking en de versheid van de breuken van aardewerk kan worden afgelezen in hoeverre dieper gelegen lagen worden aangeploegd. Grote scherven met verse breuken duiden bijvoorbeeld op nieuw opgeploegd materiaal.

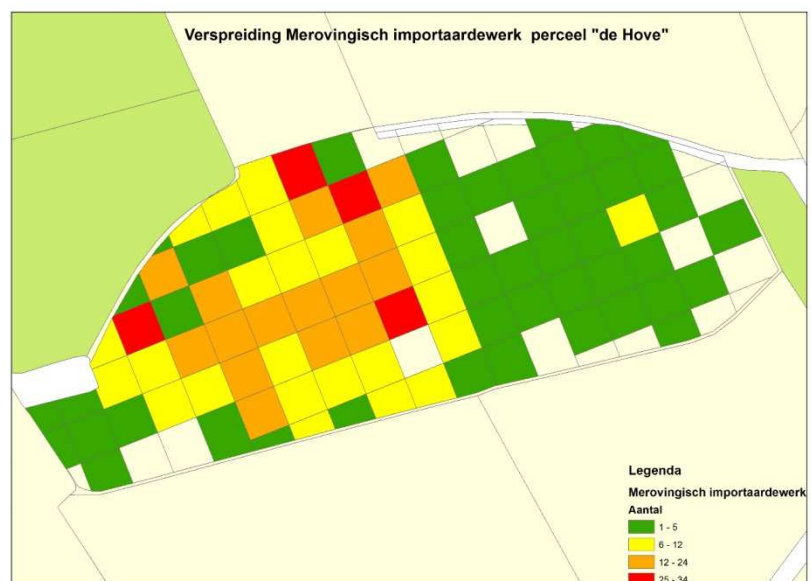
Daarnaast is het actief betrekken van amateurarcheologen, omwonenden en andere geïnteresseerde vrijwilligers een doel van het project. Op eigen initiatief melden veel zoekers naast metalen voorwerpen ook vaak scherven bij de provinciaal archeoloog, musea, het depot of het GIA. Het ligt voor de hand om de kennis en kracht van deze mensen ook in te zetten bij het veldkarteringsproject. Deelnemen aan veldkarteringen geeft omwonenden bovendien de kans om kennis te maken met archeologie van de eigen omgeving.

Tot slot wordt al het opgeraapte archeologische erfgoed veiliggesteld door het te onderzoeken, te deponeren in het archeologisch depot en door vervolgens eventueel tentoon te stellen in een (lokale) expositie. Door het tonen van de vondsten van een veldkartering kunnen lokale verhalen geïllustreerd worden.

In dit kader zijn in 2015 en in het begin van 2016, onder leiding van het Terpencentrum, door een team van vrijwilligers al enkele succesvolle veldkarteringen uitgevoerd in Dongjum en Wijnaldum. In het kader van het project *“Terpen- en Wierdenland, een verhaal in ontwikkeling”* zijn ook op enkele akkers nabij Firdgum karteringen uitgevoerd. Tijdens deze karteringen zijn verschillende zoekmethoden getest.

Methoden

De terpen te Dongjum-De Hove, Dongjum-Hovensreed (2015) en Wijnaldum-Tjitsma (2016) zijn zeer intensief afgezocht met een methode die in 2012 door Marco Bakker is geïntroduceerd tijdens een kartering in het kader van de steilkant-opgraving te Dronrijp-Zuid.¹ De af te zoeken percelen zijn vlakdekkend ingedeeld in vakken van 20 x 20 m. In ieder vak liepen vrijwilligers in een rij (met een afstand van ca. 2 m tussen iedere deelnemer) die al het materiaal aan de oppervlakte van de akker verzamelden. Hoewel de focus lag op het verzamelen van aardewerk, werd ook metaal, steen en dierlijk botmateriaal opgeraapt.

Figuur 2. De verspreiding van scherven importaadewerk uit de Merovingische tijd over de vakken van 20 x 20 m te "Dongjum-De Hove" (figuur: A. Kaspers, GIA).

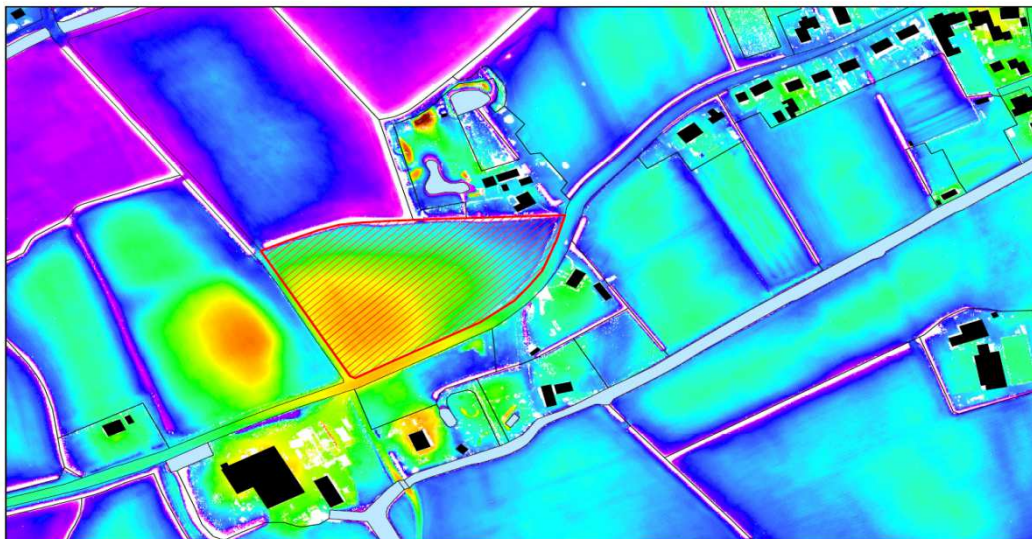
¹ De Langen en Nicolay 2013

De karteringen van Dongjum-De Hove en Dongjum-Hovensreed zijn uitgewerkt door Researchmasterstudente Angelique Kaspers (zie ook Kaspers en Sibma in voorbereiding). De intensieve manier van karteren en de gedetailleerde vastlegging van de verspreiding van de vondsten hebben hun vruchten afgeworpen. De verspreiding van aardewerk uit verschillende perioden kon bijvoorbeeld goed in beeld worden gebracht. Zo is op figuur 2 de verspreiding van importaardewerk uit de Merovingische tijd te zien.

Voorjaar 2017: karteringen op de provinciale terp te Peins

Begin maart 2017 is de Pilot Veldkarteringen voortgezet met een veldkartering op een perceel met een terp aan de Schalsumerweg te Peins (figuur 3). Het perceel is recentelijk aangekocht door de provincie Fryslân in het kader van het zogenaamde *Terpenproject Fryslân*, een samenwerkingsproject van de provincie en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Het project heeft als doel om een aantal archeologisch waardevolle en onbebouwde terpen in agrarisch gebruik duurzaam te behouden. Hiervoor worden verschillende instrumenten ingezet; zo kunnen boeren bijvoorbeeld een compensatie krijgen voor een zoals aangepaste teeltwijze. Maar ook kunnen enkele percelen met daarop een waardevolle terp worden aangekocht om deze te behoeden tegen verdere verstering. Eerder werden in het kader van dit project al percelen met terpen opgekocht te Berlikum en Wijnaldum.²

0 25 50 100 150 200 Meters

Figuur 3. Het door de provincie Fryslân opgekochte perceel met een terp aan de Schalsumerweg in Peins dat in het voorjaar van 2017 is gekarteerd, zichtbaar op het AHN 3 (rood gearceerd).

Omdat het perceel te Peins na aankoop al een tijdje niet meer was geploegd, werd het voorafgaand aan de kartering geïnspecteerd door vrijwilligers Henk Baron en Akkie Visser. Hoewel de akker enigszins was dichtgeslibd, waren er toch veel scherven zichtbaar aan het oppervlak. Het uitvoeren van een kartering zou dus zeker zinvol zijn. Met een groot team van ongeveer 20 enthousiaste vrijwilligers zijn vervolgens, op één van de eerste mooie lentedagen van dit jaar, veel aardewerscherven en metalen objecten verzameld. Hierbij is dezelfde zoekmethode toegepast als eerder te Dongjum en Wijnaldum.

De topvondst van de kartering werd door vrijwilliger Nino Casolin opgepiept met de metaaldetector. Het gaat om een goed geconserveerde sceatta; een piepklein zilveren muntje uit ca. 700 na Christus (figuur 4). Uit het onderzoek naar het aardewerk zal nog moeten blijken in welke mate ook importaardewerk uit deze periode aanwezig was op de terp in Peins. Tussen het materiaal vielen in ieder geval al twee mooie importscherven op: één van merovingisch ruwwandig aardewerk met radstempelversiering en één van zogenaamd “karolingisch grijs” aardewerk (figuur 5 en 6). Het gevonden materiaal wordt momenteel gewassen in de kelder van het GIA door vrijwilligster Maria Straatman.

Figuur 4. De vroegmiddeleeuwse sceatta, gevonden door Nino Casolin tijdens de kartering te Peins-Schalsumerweg. (foto: T. Sibma)

² De Langen 2013; net als te Dronrijp-Zuid is ook de terp te Berlikum gekarteerd met studenten en vrijwilligers onder leiding van Marco Bakker.

Het perceel te Peins is inmiddels in opdracht van de provincie geploegd en ingezaaid met graszaad zodat het, in navolging van de eerder aangekochte terp te Berlikum, kan worden verpacht aan een boer uit de omgeving. Het perceel kan dan bijvoorbeeld worden beweid door schapen.

Figuur 5. Fragment Merovingisch ruwwandig import aardewerk, gevonden tijdens de kartering te Peins-Schalsumerweg. (foto: T. Sibma)
Figuur 6. Fragment “Karolingisch grijs” aardewerk, gevonden tijdens de kartering te Peins-Schalsumerweg. (foto: T. Sibma)

Mogelijk zullen er in het najaar van 2017 of in 2018 nog meer karteringen worden georganiseerd in het kader van een vervolg van het project. Voor aanmelding als vrijwilliger of om op de hoogte te blijven van dit project, kan contact worden opgenomen met projectcoördinator Trijneke Sibma van het Terpencentrum (tevens beleidsmedewerker archeologie bij de provincie Fryslân): t.sibma@fryslan.frl

Tot besluit

Speciale dank gaat uit naar de gastvrije boeren die ons toestemming gaven om te zoeken op hun akkers en naar alle zeer toegewijde vrijwilligers die onmisbaar zijn in dit project; niet alleen in het veld maar ook bij de voorbereiding en de uitwerking van de karteringen.

Literatuur

Kaspers, A. & T. Sibma, in voorbereiding. Veldkarteringen in het terpengebied: een pilot in noordelijk Westergo. *Paleo Aktueel* 28. Rijksuniversiteit Groningen & Barkhuis Publishing.

Langen, G.J. de, 2013. Terp Berlikum aangekocht door provincie Fryslân. *Van Wierden en Terpen, nieuwsbrief nr. 18*. Vereniging voor Terpenonderzoek, 6-7.

Langen, G. J. de & J.A.W. Nicolay, 2013. Bloeiend terpenonderzoek heeft goede vooruitzichten. *Van Wierden en Terpen, nieuwsbrief nr. 18*. Vereniging voor Terpenonderzoek, 1-4.

Nicolay, J.A.W. 2014. *The splendour of power. Early medieval kingship and the use of gold and silver in the southern North Sea area (5th to 7th century AD)*. Barkhuis Publishing & University of Groningen Library. Groningen.

Nieuwe leden: Eddy van der Tuin & Den Andel Historiaal

Michiel Rooke

De afgelopen jaren is het ledental van de vereniging voor Terpenonderzoek gegroeid tot meer dan 300 leden. In deze rubriek krijgen nieuwe leden de kans om zich voor te stellen. Aan Eddy van der Tuin de eer om het spits af te bijten.

Daarvoor reis ik af naar Den Andel waar Eddy woont. We hebben afgesproken bij De Holm, het voormalige schoolgebouw van Den Andel dat tegenwoordig ruimte biedt aan sociale en duurzame initiatieven. Eddy past vandaag op H'Andel. Een winkel waar je producten kunt kopen of zelf kunt verkopen: curiosa, kunst en kitsch, boeken, kleding, handgemaakte producten etc. In de winkel hangt een ontspannen huiselijke sfeer, en dat is ook precies de bedoeling. Dit is de huiskamer van het dorp. We nemen plaats aan de grote ronde tafel.

Eddy is 63 jaar oud en komt van Siddeburen vertelt hij. De kiem voor zijn interesse in geschiedenis werd gelegd door de meester op de lagere school in Hellum, die schitterende verhalen over geschiedenis kon vertellen. En verhalen vertellen over de geschiedenis, dat is wat Eddy nu zelf ook wil doen.

Als hulpgraafdelver vond Eddy eens scherven op het kerkhof van Den Andel waardoor hij geïnteresseerd raakte in de lokale geschiedenis. Na deelname aan 'Wad een Workshop', waarbij inwoners van Den Andel samen met wetenschappers op zoek gingen naar de ontstaansgeschiedenis van het gebied, wist hij het zeker: Hij wil het verhaal vertellen over de geschiedenis van Den Andel en omgeving.

Eddy bij het afdak in ijzertijdstijl.

Om dat verhaal op een aansprekende manier te kunnen vertellen heeft Eddy het project 'Den Andel Historiaal' in het leven geroepen. Het is de bedoeling dat naast De Holm een dorpje verrijst met gebouwen uit verschillende perioden van de geschiedenis. Dat worden geen complete gebouwen, maar afdakjes die een indruk geven hoe de huizen er in een bepaalde periode uit hebben gezien. Het project draait om het vertellen van het verhaal. De afdakjes zijn ter illustratie. Onder de afdakjes kunnen demonstraties gegeven worden van allerlei activiteiten zoals weven, graan malen, etc.

Aangezien er (nog) geen budget is voor het project is Eddy geheel aangewezen op vrijwilligers en bouwmaterialen die aan het project geschonken worden. Dat is misschien geen ideale situatie, maar Eddy is hierin juist in zijn element. Onvermoeibaar sprokkelt hij materialen en mensen bij elkaar. Deze zomer is een eerste afdak gebouwd in ijzertijdstijl en de kloostermoppen voor de muren van het middeleeuwse afdak staan al klaar. Voordat dat gebouwd wordt wil Eddy echter eerst nog een dorpspleintje aanleggen van de kinderkopjes die hij pas gekregen heeft. Zo ontstaat stapsgewijs de illustratie bij de geschiedenis van Den Andel.

Beknopt Reisverslag Noord-Friesland 2016: Halligen revisited

Yvonne Boonstra

Alweer een jaar geleden in oktober 2016 vertrok een jeugdig enthousiaste groep verenigingsleden van bovengemiddelde leeftijd, waaronder ondergetekende, naar Duitsland. Er werd nog net niet gezongen in de bus, maar de stemming zat er goed in. En zo reisden we naar een andere wereld om ons 4 dagen te mogen verwonderen over het prachtige (cultuur)landschap van de Duitse Noord-Friese wadden.

Onderweg naar Husum, onze overnachtingsplaats, pikten we de befaamde dr. Dirk Meijer op. Hij heeft ons gedurende de excursiedagen begeleid. Hij is verbonden aan de werkgroep *Küstenarchäologie und Landschaftsentwicklung in het Forschungs- und Technologiezentrum (FTZ) Westküste*, die onderdeel uitmaakt van de universiteit van Kiel. Onder zijn leiding zijn veel terpen onderzocht in het Duitse kustgebied.

Archeologen begonnen zich in Duitsland pas aan het eind van de negentiende eeuw voor terpen te interesseren. Anders dan in Nederland zijn er geen terpen commercieel afgegraven. Blijkbaar was er geen behoefte aan de vruchtbare terpaarde, waarvoor de terpen in Noord-Nederland massaal zijn afgegraven. Ook denk ik dat het deels komt doordat men in Duitsland minder druk heeft op de ruimte, oftewel het ligt niet in de weg.

Hierdoor kent men in Duitsland weinig grote terpvondsten, die in Nederland juist de belangstelling van het publiek hebben getrokken. Duizenden terpen, die afzonderlijke boerderijen maar ook hele dorpen bescherming hebben geboden tegen stormvloeden, bepalen daarom tot op heden het beeld van de Duitse waddenkust vanaf de Nederlandse grens tot aan Denemarken. Oftewel dit gebied vormt een schatkamer van nog in situ (ter plekke) bewaarde informatie. Van veel terpen weet men niet eens de precieze ouderdom. Ze zijn ontstaan in de periode tussen het begin van de jaartelling tot de Middeleeuwen. Sporadisch zijn ook daarna nog terpen opgeworpen, maar door de grootschalige bedijkingen was dit voor het grootste deel van het gebied niet meer nodig.

Behalve dan voor de bijzondere Halligen. Deze groep eilandjes in het noordelijke deel van de Waddenzee vormde eigenlijk de focus van deze trip. Ze worden namelijk niet beschermd door dijken en lopen onder bij hoge vloed tijdens stormen. De benaming hallig wordt ook in het algemeen gebruikt voor verhoogde terpen in buitendijkse gebieden. Dergelijke terpen kwamen vroeger ook voor in Noord-Nederland (bijvoorbeeld in de Noordpolder en Oude Ruigezandsterpolder in de provincie Groningen).

Een Hallig

Op de Halligen ervaar je pas echt de terpervaring van overgeleverd zijn aan de elementen. Op de dag van ons bezoek was er helaas geen sprake van hoge vloed en konden we dat niet aan den lijve ondervinden. Er werd ter compensatie een film vertoond met een ietwat amusante voice-over over één van de overstromingen. Op het moment in de film dat het water bezit neemt van het speeltuintje, waar even daarvoor nog kinderen speelden en het enige wat rest het eenzaam wapperende vlaggetje bovenop de schommel is, werd het zaaltje eindelijk doodstil. Dan besef je pas hoe nietig je als mens eigenlijk bent. En hoe snel je alles kwijt kunt raken.

Het was een zeer gevarieerd programma, dat zich niet alleen beperkte tot terpen. Adembenemend was het Morsum Kliff op het eiland Sylt. Een grillige pleistocene formatie, die langzaam door de zee wordt afgeslagen. En wat te denken van de verslagen hunebedden in de Waddenzee. Stille getuigen van de steentijdbewoning van toen hier nog één grote zandopduiking lag. Deze lag niet direct aan de kust, maar er wel vlakbij en was hierdoor zeer interessant voor bewoning, gezien het grote aantal hunebedden en vondsten uit de jonge steentijd tot en met de bronstijd.

Het Morsum Kliff

De vorige excursie van de Vereniging voor Terpenonderzoek naar dit gebied was in 1964. Daar kon ik niet bij zijn, maar ik ben er zeker van dat deze net zo leuk en leerzaam was. Ik hoop bij een eventuele herhaling weer van de partij te mogen zijn en zelf tot de oude garde te behoren. Rest mij nog om *das Komitee* te bedanken: Egge Knol en Wietske Prummel. Samen hebben zij dit fantastische schoolreisje in goede banen geleid. Ook ben ik zeer blij met de prachtige excursiegids van Egge en Dirk over deze bijzondere reis, die ik nooit zal vergeten.

Het nieuwe MuzeeAquarium

Cynthia Heinen, Directeur MuzeeAquarium

Op 23 september, de nationale Burendag, mochten de bewoners van de flats rondom het MuzeeAquarium in Delfzijl een kijkje komen nemen: het gebouw is begin juli opgeleverd, de buitenkant is vrijwel afgewerkt, op de lichtreklame en de inrichting van het terrein na. Maar iedereen is natuurlijk het meest benieuwd naar de binnenkant: wat heeft het nieuwe MuzeeAquarium te bieden!

De opening van het nieuwe MuzeeAquarium is inmiddels uitgesteld tot 1 juni 2018. Dat is een jaar later dan eerst was gepland. Dat heeft vooral te maken met de fondsenwerving: de toegezegde bedragen zijn nog niet voldoende om het ambitieuze inrichtingsplan uit te kunnen voeren. Maar we willen deze plannen wel graag realiseren, want een nieuw gebouw vraagt om een nieuwe inrichting. Daar is door twee conservatoren, Martin

Hillenga en Willy van der Schuit, in samenspraak met het bestuur en een externe expertgroep heel goed over nagedacht. Het is niet alleen een keuze in wat je wel of niet laat zien, het concept is helemaal vernieuwd. De opstelling in het oude MuzeeAquarium was min of meer organisch gegroeid. Eigenlijk bestond het uit een serie collecties, elk beheerd door een eigen groep vrijwilligers. Nu vormen deze collecties nog steeds de pijlers voor de nieuwe vaste opstelling – schelpen, zeevaart, geologie, archeologie en de vissen in de bunker- maar de presentatie wordt opgezet vanuit de verhalen die we willen vertellen en daar worden de objecten bij gezocht.

Voor de archeologie-afdeling geldt, dat het hunebed als bijzonder object een centrale plaats inneemt. Het is een hele operatie geweest om het hunebed te verplaatsen en op de juiste wijze weer op te stellen in het nieuwe museum. Maar het staat er! Nu nog wat eenzaam in een lege museumzaal...maar hopelijk binnen enkele maanden omringd door sfeerbeelden, archeologische vondsten en informatie over Heveskes, waar het hunebed is aangetroffen. Als het zover is, zal het MuzeeAquarium u graag uitnodigen om een kijkje te komen nemen!

Het hunebed in de ruimte die bestemd is voor de archeologie.
Foto: Jaap Groeneveld

Verslag van de excursie naar Noord-Holland op 28-10-2017

Wietske Prummel

De vereniging maakte op zaterdag 28 oktober 2017 met in totaal 24 leden en belangstellenden een busexcursie naar Castricum en Schagen. De meeste deelnemers stapten in de bus op Hoofdstation Groningen, station Leeuwarden-Camminghaburen of de kop van de Afsluitdijk. In Castricum voegden zich nog drie personen bij ons. De eerste busstop was bij het monument voor de afsluiting van de Zuiderzee (1932) op de Afsluitdijk (figuur 1 en 2). Hier konden we een frisse neus halen, uitkijken over Noordzee en IJsselmeer en het monument bekijken. In de bus op weg naar Castricum vertelde Annet Nieuwhof over de middeleeuwse dorpen die binnen de huidige Wieringermeer hebben gelegen, maar in de late middeleeuwen door het water werden verzwoegen. Na de drooglegging van de Wieringermeer in 1930 kwamen ze weer boven water. Annet, die uit de Wieringermeer afkomstig is, wees ons waar de Duitse bezetter op 17-4-1945 de dijk doorstak, waardoor de Wieringermeer onder water werd gezet. In haar familie bevinden zich nog meubelen met sporen van de waterschade.

Figuur 1: Deelnemers bij het monument op de Afsluitdijk.
Foto: Eva de Groot.

Vervolgens vertelde Gary Nobles ons over de vindplaatsen uit de nieuwe steentijd in de Wieringermeer en daarbuiten. Gary voerde voor zijn proefschrift (verdedigd in 2016) de ruimtelijke analyse uit van de sporen van deze vindplaatsen. Precies op tijd, om 11 uur, arriveerden we bij het Huis van Hilde in Castricum, ons eerste excursiedoel. Dit is een modern gebouw met een dak als een omgekeerde boot, vlak naast station Castricum (figuur 2). Het Huis van Hilde is het archeologisch depot voor het deel van Noord-Holland ten noorden van het Oer-IJ, en bevat tevens de publiekspresentatie van de archeologie van dit gebied.

Figuur 2: Het Huis van Hilde met zijn opvallende dak. Foto: Eva de Groot.

Ons bezoek begon met koffie of thee en heerlijke appeltaart. Daarna kregen we een rondleider toebedeeld, die ons voerde naar een prachtig groot lakprofiel. Helaas bleek de verstrekte informatie verouderd en niet helemaal op ons toegesneden. Een van de deelnemers wees op de prachtige ploegsporen in het profiel. Al snel gingen we naar de tentoonstellingsruimte, waarvoor we eigenlijk gekomen waren. Daar geraakte iedereen echt onder de indruk van wat er wordt getoond in de ronde expositieruimte, die begint met (niet-archeologische) fossielen en eindigt in de recente tijd. De perioden beslaan als het ware elk een punt van een grote ronde taart. In het midden van elke taartpunt staat een gereconstrueerde persoon uit het betreffende tijdvak, veertien in totaal. De bekendste personen zijn Hilde uit Castricum en Cees de steentijdman. Bij de vondsten in de rondlopende vitrines tegen de wand liggen korte beschrijvingen. Op de displays voor de vitrines kan meer informatie over de vondsten verkregen worden: een prima systeem. Frans Diederik en Sarah Zandboer gaven her en der toelichtingen.

Inmiddels wachtte ons een heerlijke lunch boven in het gebouw. Daarna had iedereen nog tijd om de tentoonstelling nader te bekijken, te zien hoe kinderen zeefmonsters uit een beerput aan het sorteren waren of een wandeling door het duin vlak achter het Huis van Hilde te maken. Om half 3 vertrok de bus naar Schagen, waar we te gast waren bij de Stichting Archeologische Werkgroep Kop van Noord-Holland. Onderweg naar Schagen vertelden Sarah Zandboer, Lisette de Vries en Wietske Prummel over respectievelijk de opgraving Langedijk de Druppels met veel bijzondere sporen, de dierenbotten uit de vindplaats Mienakker uit de nieuwe steentijd en dierenbotten uit twee middeleeuwse terpen in Schagen (en over konijnen).

Bij de Stichting Archeologische Werkgroep Kop van Noord-Holland werden we zeer hartelijk en met koffie/thee en speculaas ontvangen door Frans Diederik en Joost Lubbers. Frans vertelde een en ander over de archeologie van Schagen. Vervolgens toonden beiden ons de werkruimte van de stichting, waar leden van de werkgroep vondsten uit eigen opgravingen schoonmaken, plakken en determineren. De mogelijkheid om aan opgravingen deel te nemen blijkt in het nieuwe archeologiebestel inmiddels beperkt, maar er is nog genoeg te doen.

We hadden op wat meer deelnemers gehoopt, maar het was zeker een geslaagde excursie. Met dank aan busbedrijf UVO uit Uithuizermeeden en de chauffeur die ons overal veilig en op tijd afleverde.

Jaarverslag Vereniging voor Terpenonderzoek 2016

De secretaris, Annet Nieuwhof

In 2016 bestond de Vereniging voor Terpenonderzoek 100 jaar. Dit gedenkwaardige jubileum is uitgebreid gevierd met een scala aan activiteiten.

De activiteiten begonnen al in het vorige jaar, 2015, met het aanvragen van subsidies. De jubileumactiviteiten konden worden gefinancierd dankzij de genereuze bijdragen van de P.W. Janssen's Friesche Stichting, De Stichting Woudsend Anno 1816, het St. Anthony Gasthuis Fonds, de Suzanne Hovinga Stichting en het Prins Bernhard Cultuurfonds Fryslân. Voor de uitgave van een jubileumboek werd subsidie verleend door de Stichting J.B. Scholtenfonds, het Huis van de Groninger Cultuur en de Ottema-Kingmastichting.

Als tweede activiteit werd promotiemateriaal ontworpen en gedrukt. Dat materiaal bestond uit folders en bouwplaten, en verder uit banners en beachvlaggen. Dit materiaal werd tijdens alle activiteiten van dit jaar gebruikt.

De jubileumviering werd ingeleid in de voorjaarsvakantie (20 februari – 6 maart 2016), met een op kinderen gerichte tentoonstelling in het Natuurmuseum Fryslân te Leeuwarden onder de titel: *Help pake en beppe de terp op*. Op vertoon van een pake of beppe hadden kinderen vrij toegang. Alle kinderen ontvingen een bouwplaat. Verschillende leden van de vereniging hadden zich aangemeld als vrijwilliger en activiteitenbegeleider. Zo leerde Axel Heinze kinderen te schaatsen op glissen, en verzorgde Yvonne Ording een weefdemonstratie op een staand weefgetouw. De tentoonstelling werd druk bezocht. Een uitgebreid verslag is verschenen in nummer 21 van de nieuwsbrief *Van wierden en terpen*.

De tentoonstelling in het Natuurmuseum Fryslân te Leeuwarden, februari 2016.

Links: Axel Heinze bindt een kind glissen onder; rechts: Yvonne Ording aan het weven op een staand weefgetouw. Foto's P. van der Tuin, Natuurmuseum Fryslân.

Tijdens de feestelijke opening van de tentoonstelling op 19 februari werd Jaarverslag 97 gepresenteerd, *Graven aan de voet van de Achlumer dorpsterp*, onder redactie van Johan Nicolay en Gilles de Langen. Dit jaarverslag valt formeel nog onder 2015.

Op zaterdag 19 maart vond de tweejaarlijkse Dag van de Noord-Nederlandse Archeologie plaats in Tresoar in Leeuwarden. De Vereniging was hier vertegenwoordigd met een stand. De voorzitter, Egge Knol, hield een druk bezochte lezing over de geschiedenis van de vereniging.

Op 28 mei vond een feestelijke algemene jaarvergadering plaats in theater De Molenberg in Delfzijl. Deze locatie werd gekozen omdat er in de omgeving van Delfzijl twee belangrijke opgravingen zijn uitgevoerd, in Heveskesklooster en in De Wierhuizen. Ten behoeve van een opgraving in De Wierhuizen door Van Giffen werd de Vereniging voor Terpenonderzoek in 1916 opgericht. Na een kort formeel gedeelte bestond het programma uit een aantal lezingen en een veiling waarin een aantal ingebrachte kunstwerken werd geveild ten bate van de verenigingskas. Na de lunch was er een excursie per bus naar de opgravingsterreinen Heveskesklooster en Wierhuizen. Daarna werd nog het Muzeeaquarium bezocht, waar het onder de wierde van Heveskes gevonden hunebed en andere vondsten uit deze opgraving waren te bewonderen.

Stand van de Vereniging op de Dag van de Noord-Nederlandse Archeologie in Tresoar in Leeuwarden. Foto M. Rooke

De voorzitter vertelt op locatie over de opgravingen die in de jaren 1980 plaatsvonden in de wierde Heveskesklooster. Foto G. Bakker.

Er verschenen dit jaar twee nummers van de nieuwsbrief *Van Wierden en terpen*. In de eerste werden de leden geïnformeerd over het jubileumprogramma. De tweede was een regulier nummer, vol met allerlei terpennieuws, onder meer over een opgraving in Midlum-Zuid, de borgenkaart van Beckeringh en over een bijzondere vroegmiddeleeuwse zwaardknop uit Ezinge, die na omzwervingen nu definitief terug is in Groningen.

Dit jaar werd een begin gemaakt met de digitalisering van de publicaties van de vereniging. Enkele belangrijke publicaties voor het terpen- en wierdenonderzoek (het proefschrift van dr. Marijke Miedema en Terpen tussen Vlie en Eems, zowel het tekstdeel als het atlasdeel van dr. Herre Halbertsma) konden met toestemming van de rechthebbenden vrij downloadbaar op de website van de vereniging worden geplaatst. In verband met het auteursrecht was dat voor de Jaarverslagen niet mogelijk. Pdf's van gedigitaliseerde Jaarverslagen zijn daarom op een speciale ledenpagina alleen voor leden van de vereniging toegankelijk. Het digitaliseringsproject wordt de komende tijd nog voortgezet. Nieuws over de vereniging en berichten over het terpen- en wierdenonderzoek zijn via de website voor de leden en het publiek goed toegankelijk. In toenemende mate worden nieuwsberichten ook per e-mail aan de leden doorgegeven.

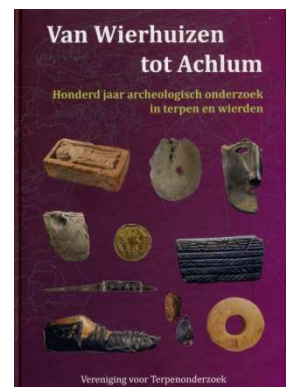
In het september/oktobernummer van het historisch tijdschrift *Fryslân* verscheen onder de titel *Inzichten door opgravingen* een artikel van Egge Knol, over de geschiedenis en de betekenis van de Vereniging.

Van 6 tot 9 oktober werd een jubileumexcursie gehouden naar Noord-Friesland, het gebied van de *Halligen*. Dit gebied was ook voor Van Giffen al belangrijk. Hij vergeleek het leven op de noord-Nederlandse terpen en wierden met het leven op de onbedijkte Halligen. Er waren 35 deelnemers aan deze goed verzorgde busexcursie. Excursieleider Egge Knol werd bijgestaan door dr. Dirk Meier, die Noord-Friesland als werkterrein heeft. Vanuit Husum werden verschillende landschappen bezocht: de bedijkte kweldergebieden van Ditmarschen en Eiderstedt, de Hallig Hooge, en het merkwaardige eiland Sylt, waar niet alleen verspoelde hunebedden op het wad zijn te zien, maar ook, onder meer, een vroegmiddeleeuwse ringwalburcht en bijzondere geologische verschijnselen.

De deelnemers aan de excursie naar Noord-Friesland op Sult. Foto genomen door de buschauffeur, L. Boelens.

Dankzij de inspanningen van maar liefst 22 auteurs kon dit jaar een extra feestelijke editie van de Jaarverslagen verschijnen, volledig in kleur en met een harde kaft. Dit 98ste Jaarverslag kreeg als titel: *Van Wierhuizen tot Achlum. Honderd jaar archeologisch onderzoek in terpen en wierden*. Het boek werd gepresenteerd op zondag 27 november 2016, in het Museum Wierdenland te Ezinge. Na een lezing over het nog altijd niet volledig gepubliceerde onderzoek in Ezinge door de secretaris, Annet Nieuwhof, werd het boek door de voorzitter aangeboden aan de vertegenwoordigers van veertien organisaties die actief zijn op het gebied van de archeologie, de geschiedenis en het landschap van Noord-Nederland, in het bijzonder natuurlijk het terpen- en wierdengebied. Het uitreiken van de eerste exemplaren aan deze organisaties onderstreept dat de vereniging wetenschappelijk onderzoek toegankelijk wil maken voor een breed publiek.

Het jubileumboek *Van Wierhuizen tot Achlum*.

Er kwamen dit jaar geen subsidieverzoeken binnen. Eerdere subsidies ten behoeve van enkele ¹⁴C-dateringen van schoenen resulteerde in een artikel in het Jubileumboek over schoenen uit enkele Friese terpen, door Carol-van Driel-Murray en Hans van der Plicht.

Alle activiteiten en de daarmee gepaard gaande publiciteit, de website en de facebookpagina hebben de vereniging veel nieuwe leden opgeleverd. Het jaar is afgesloten met een totaal van 299 leden, 44 meer dan aan het eind van 2015.

Bestuurslid Steven Jongma moest zijn taken wegens drukke werkzaamheden neerleggen. Het bestuur bestond aan het einde van 2016 uit: Egge Knol (voorzitter), Wietske Prummel (penningmeester), Annet Nieuwhof (secretaris), en Jelle Arjaans, Gerhard Bakker, Johan van Gent (die de plaats van Steven Jongma heeft ingenomen), Michiel Rooke en Sarah Zandboer (leden).

PERSONALIA

Johanna Mestorf Award voor Annet Nieuwhof

Op 22 maart 2017 ontving de secretaris van onze vereniging, dr. Annet Nieuwhof, de Johanna Mestorf Award voor onderzoek naar de relatie mens-landschap van de Christian Albrechts University in Kiel. Zij kreeg de prijs voor haar proefschrift "Eight human skulls in a dung heap and more. Ritual practice in the terp region of the northern Netherlands, 600 BC - AD 300". Volgens het juryrapport is dit proefschrift een methodologisch goed onderbouwde studie die theorie en praktijk met elkaar verbindt. Aan de hand van de geleverde criteria kunnen de restanten van rituelen voortaan met meer zekerheid worden herkend. De prijs is genoemd naar de eerste vrouwelijke professor in Pruisen, archeologe Johanna Mestorf (1828-1909). Zij hield zich onder meer bezig met onderzoek naar veenlijken in Noord-Duitsland.

De uitreiking van de Johanna Mestorf Award aan Annet Nieuwhof.

Acheologische visexpert Dr. Dick C. Brinkhuizen (1946-2016)

Op 10 april 2016 kwam er een einde aan het arbeidzame leven van Dr. Dick Brinkhuizen. Als archeoloog verdiepte hij zich onder Dr. Anneke Clason in de archeozoologie en dan in het bijzonder de beenderen van vissen. Vissen hebben niet alleen heel veel botten, doorgaans graten genoemd, maar blijven ook hun hele leven doorgroeien. Dat maakt vissenbotten tot een lastig onderwerp, waarin Dick zich helemaal kon ontplooiën. Hij promoveerde cum laude. Als archeoloog was Dick vanzelfsprekend lid van de Terpenvereniging. Samen met zijn vrouw Jasmina Milojkovic schreef hij een artikel in de Jaarverslagen over de botten van Kimsword. Als er visresten uit een wierde kwamen werden deze door Dick beschreven. Dicks grote lijst van wetenschappelijke publicaties is te vinden op www.bioarch.nl/nieuws/2015/literatuur-dick-brinkhuizen-2015. Na zijn pensionering verwierf hij nog enige bekendheid als vinder van vuistbijlen uit de Neanderthaler-tijd in Drenthe. De geleerde Dick Brinkhuizen was een vriendelijk mens. Hij wordt door velen gemist.

Egge Knol

Dick met één van zijn vuistbijlen.
Foto: Gijsbert Boeschoten / Stichting Stone.

Oud provinciaal archeoloog van Friesland Gerrit Elzinga (1923-2016)

Op 8 mei 2017 overleed in Leeuwarden op de gezegende leeftijd van 93 jaar Gerrit Elzinga, voormalig provinciaal archeoloog van Friesland. Zijn werkterrein leidde tot grote betrokkenheid bij de terpen. In de jaren zestig organiseerde hij voor de Vereniging voor Terpenonderzoek jarenlang excursies naar Noord-Duitsland en West-Nederland en van 1973 tot 2006 was hij lid van het bestuur van de Vereniging.

Elzinga, in 1923 geboren in Amsterdam, was aanvankelijk vanaf 1950 conservator van de Gelderse Archeologische Stichting in het Gemeentemuseum Arnhem. In 1959 kwam hij in dienst van het Fries Museum en Het Biologisch Archaeologisch Instituut in Groningen. Hij nam het werk voortvarend ter hand; hij was actief met het organiseren van de Friese amateurarcheologie, wat resulteerde in de oprichting van het Argeologisk Wûrkferbân van de Fryske Akademy, en deed overal in Friesland waarnemingen en opgravingen. De archeologische collectie groeide in zijn tijd enorm. Hij was actief in de voorlichting van het grote publiek en in de archeologische monumentenzorg. De vele jaarverslagen in *De Vrije Fries* getuigen daarvan. Bij dit alles droeg hij ook zorg voor de belangrijke numismatische collectie van het Fries Museum en er waren belangrijke terpopgravingen onder zijn leiding in Sneek, Foudgum en Leeuwarden. Elzinga publiceerde veel, maar met name kortere bijdragen in Friese periodieken (zie *Jaarverslagen* 1982-1988). Nog altijd worden zijn artikelen over verlaten terpjes bij Sneek, over het legendarische Esonstad en over de zogenaamde Vikingschat van Winsum geciteerd. Voor uitvoerige verslagen en uitgewerkte analyses van opgravingen was helaas geen tijd over.

Elzinga haalde regelmatig de Friese pers zodat hij voor velen de personificatie van het Fries Museum was. De terpenvereniging gedenkt met respect zijn vele werk voor de Friese archeologie en de terpen in het bijzonder.

Egge Knol

Elzinga legt de laatste hand aan een presentatie van vondsten uit het stadsdiep van IJlst begin jaren zeventig

VERENIGINGSWINKEL 2017

Leden van de vereniging kunnen onderstaande publicaties met korting aanschaffen. Niet-leden kunnen de publicaties ook bestellen, maar betalen iets meer.

Jaarverslagen

- Jaarverslag 2, 1917-1918, met Van Giffen's verslag over de opgraving in Wierhuizen. Prijs voor leden 4 euro; voor niet leden 5 euro.
- Jaarverslag 3-4, 1919-1920, Van Giffen: verslag over de opgraving het het Karolingische grafveld te Godlinze. Prijs voor leden 10 euro; voor niet leden 15 euro.
- Jaarverslag 7/8, 1922-1924, met o.a. de opgraving te Hatsum (Friesland). Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 15 euro.
- Jaarverslag 25-28, 1941-1944, 3 delen (met platen), o.a Valkenburg (Zuid-Holland) en een artikel van Glasbergen over *terra sigillata* in Groningen. Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 14 euro.
- Jaarverslag 29-32, 1945-1948, 2 delen (met platen), over 'inheemse en Romeinse terpen': Ezinge, Utrecht, Valkenburg (Zuid-Holland) en Vechten. Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 14 euro.
- Jaarverslag 33-37, 1949-1953, 3 delen (met platen), o.a. over Valkenburg (Zuid-Holland) en Deinum. Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 14 euro.
- Jaarverslag 51, 1969, 50 jaar terpenonderzoek. Prijs voor leden 4 euro; voor niet leden 5 euro.
- Jaarverslag 66-72, 1982-1988, o.a. een artikel van De Langen en Waterbolk over Ezinge, verder Leeuwarden en Kimsward. Prijs voor leden 10 euro, voor niet-leden 14 euro.
- Jaarverslag 73-74, 1989-1990, themanummer over het grafveld Oosterbeintum. Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 14 euro.
- Jaarverslag 75, 1991, 75 jaar terpenonderzoek; diverse artikelen. Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 14 euro.
- Jaarverslag 76-82, 1992-1998, o.a. artikel van Bazelmans over het laat-Romeinse bewoningshaat en van Heinze over vondsten op het Ostfriesische Watt. Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 14 euro.
- Jaarverslag 83-90, 1999-2006, o.a. artikelen over Hoxwier bij Mantgum, kokkels en vroeg-middeleeuwse grafvelden. Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 14 euro.
- Jaarverslag 91, 2007, themanummer over de opgraving in wierde Englum. Prijs voor leden 13,50 euro; voor niet-leden 17 euro.
- Jaarverslag 92, 2008, themanummer over de wierde Dorkwerd. Prijs voor leden 13 euro; voor niet leden 19,50 euro.
- Jaarverslag 93, 2010, o.a. artikelen over het gebruik van zoden en over het begin van het wierdenonderzoek. Prijs voor leden 11 euro; voor niet-leden 15 euro.
- Jaarverslag 94, 2011, over ijzertijdkrallen. Prijs voor leden 6,50 euro; voor niet-leden 9,50 euro.
- Jaarverslag 96, 2014, themanummer: *En dan in hun geheel. De vondsten uit de opgravingen in de wierde Ezinge*. Prijs voor leden 16 euro; voor niet-leden 25 euro.
- Jaarverslag 97, 2015, themanummer: *Graven aan de voet van de Achlumer dorpsterp. Archeologische sporen rondom een terpnederzetting*. Prijs voor leden 16 euro; voor niet-leden 25 euro.
- Jaarverslag 98, 2016, het jubileumboek *Van Wierhuizen tot Achlum. Honderd jaar archeologisch onderzoek in terpen en wierden*. Prijs voor leden: 15 euro; voor niet-leden 25 euro.

Andere publicaties

M. Miedema, 2000. West-Fivelingo 600 v.Chr.-1900 n.Chr. Archeologische kartering en beschrijving van 2500 jaar bewoning in Midden-Groningen. Overdruk van een artikel uit *Palaeohistoria* 41/42: 237-443. Losbladig. Prijs voor leden 5 euro; voor niet-leden 7 euro.

A. Nieuwhof (red.), 2006. De Wierde Wierum (Provincie Groningen), een archeologisch steilkantonderzoek. Prijs €10 voor leden, €15 voor niet-leden.

D.A. Gerrets, 2010: Op de grens van land en water. Dynamiek van landschap en samenleving in Frisia gedurende de Romeinse tijd en de Volksverhuizingstijd. Groningen Archaeological Studies 13. 249 pagina's, zwart-wit met enkele kleurenpagina's; met CD-Rom. Prijs voor leden: € 25,50; winkelprijs € 39,75 (www.barkhuis.nl).

A. Nieuwhof, 2015: Eight human skulls in a dung heap and more. Ritual practice in the terp region of the northern Netherlands, 600 BC – AD 300. Groningen Archaeological Studies 29. 448 pagina's, zwartwit geïllustreerd, hardcover. Prijs voor leden 29 euro; winkelprijs € 37,50 (www.barkhuis.nl).

Verzendkosten zijn voor rekening van de koper.

Te bestellen bij de secretaris: a.nieuwhof@rug.nl. Of per post: p/a GIA, Poststraat 6, 9712 ER Groningen.

Jaarverslagen

Er wordt op dit moment hard gewerkt aan drie verschillende afleveringen van de Jaarverslagen. Het ziet er naar uit geen van deze Jaarverslagen nog in 2017 gepubliceerd kan worden. Hoewel er dus dit jaar geen Jaarverslag zal verschijnen, zal dat ruimschoots gecompenseerd met de verschijning van maar liefst drie Jaarverslagen in 2018!

Postadres

Vereniging voor Terpenonderzoek
Poststraat 6
9712 ER Groningen

Website

www.terpenonderzoek.nl

De Vereniging voor Terpenonderzoek heeft als doelstelling het bevorderen van het archeologisch onderzoek naar de activiteiten van de bewoners van de kwelders langs de Waddenzee. De vereniging subsidieert wetenschappelijke publicaties, waaronder dissertaties, verstrekt incidenteel kleine bijdragen in de kosten van wetenschappelijk onderzoek en geeft twee tijdschriften uit. Voor de leden worden studiebijeenkomsten en excursies naar opgravingen en tentoonstellingen georganiseerd. Waar mogelijk draagt de vereniging bij aan de bescherming en het behoud van wierden en terpen en hun landschappelijke context.

indien onbestelbaar retour: Poststraat 6, 9712 ER Groningen